

Viron julkisuus tänään

Sissejuhatus

Tampereen yliopiston tiedotusopin laitoksen delegaatio pistäytyi maaliskuussa virallisella vierailulla Virossa, Tarton yliopiston "zurnalistisessa kateederissa". Tarton yliopiston tiedotusopin laitos on yksi kansanrintaman syntypaikoista ja sosialidemokraattisen puolueen pesäpaikka. Tartossa ilmestyy yksi tärkeistä muutoksen lehdistä, *Edasi*. Vierailun ohessa syntyi haastattelu, jossa luodattiin erityisesti glasnostin aikakaudella rajusti muuttunutta virolaista julkisuutta. Tarton tiedotusopin näkyvimpiä hahmoja on ollut Marju Lauristin. Hän on viime vuosina tuottanut julkaisujaan yhteistyössä miehensä tiedotustutkija Peeter Vihalemmin kanssa.

Peeter Vihalemmi ja Marju Lauristinin edustamassa yhteiskuntaa ja viestintää koskevassa diskurssissa näyttää olevan aivan keskeisessä jäsentävässä asemassa erottelu kansalaisyhteiskunta vs. valtio. Tämä distinktio on avain koko diskurssiin, joten sen käsittely lienee paras "sissejuhatus" (johdanto) tarttolaisten ajattelutapaan.

Virolaiset puhuvat kansalaisyhteiskunnasta (bürgerliche Gesellschaft, civil society) varmastiikin hegeliläisen tradition mielessä sosio-ekonomisena elämänä VALTION vastakohtana. Kansalaisyhteiskunta on vapaachtoisuudella aikaansaatu, vapaasti kansalaisten omista eduista käsin rakentuvaa ihmisten (tai persoonien) haikutumista toistensa kanssa yhteyteen. Kansalaisyhteiskunta on yhteenliittoutumista, joka syntyy ihmisten asetuessa vuorovaikutussuhteisiin toistensa kanssa tarpeidensa tyydyttämiseksi ja etujensa ajamiseksi. Simmelin tapaan voidaan sanoa, että tämä yhteenliittyminen voi olla harvan ihmisen täysin hetkellistä yhteyttä tai yhtä hyvin suurten ihmisjoukkojen kiinteästi organisoitunutta pitkäaikaista liittoutumista.

Kansalaisyhteiskunnassa syntyy erilaisia intressiryhmiä, jotka artikuloivat omia poliittisia vaatimuksiaan. Erilaisten intressiryhmien näkemykset ja vaateet manifestoituvat julkisuudessa, julkisilla foorumeilla kuten parlamenteissa, kokouksissa, joukkotiedotusvälineissä. Valtio puolestaan on periaatteessa elin, joka syntyy ylitämäänsä kansalaisyhteiskunnan ristiriitaisia intressejä: sovitteluun niitä, häivyttämään ristiriitoja näkyvistä ja markkinoimaan "yhteistä etua". Valtio ryhtyy hoitamaan yleisen edun mukaisia asioita.

Lauristinin ja Vihalemmi esityksissä virolaisuus ja kansalaisyhteiskunta positiivisesti luonnehdittuna liittyvät kiinteästi yhteen. Neuvostoliittolaisuus tai venäläi-

syys sen sijaan kytketään voimakkaan negatiivisesti värittävään valtion käsitteeseen.

"Virolainen ja venäläinen yhteiskunta ovat erilaisia jo periaatteessa. Virolainen yhteisö on herättämässä jälleen henkiin aikaisempaa itsetietoisuuden ja sosiaalisesti aktiivisten ihmisten itseohjautuvaa yhteiskuntaa, joka on muotoutunut alhaalta ylöspäin. Viimeisiä 150 vuotta Viron historiaa voi luonnehtia kansalaisyhteiskunnan nousuksi, tuhoksi ja uudelleen elpymiseksi. Venäläinen yhteiskunta on päinvastoin aina ollut yhdestä pisteestä hallittu ja sellaisena se on ollut yhteiskunta jossa alamaiset kirjaimellisesti seuraavat ylhäältä tulevia käskyjä ja ohjausta. Tämä erillaisuus ilmentää itsensä kaikilla tasoilla: erilaisessa asenteessa työhön ja ympäristöön, yhteiskunnallisiin käsityksiin ja pyrkimyksiin. Ja mikä on erityisen tärkeää: nämä kaksi yhteiskuntaa ottavat eriävän asenteen nyt Virossa meillä oleviin muutoksiin. Eestiläisille muutokset merkitsevät paluuta normaaliin elämäntapaan, sitävastoin venäläiset uskovat muutosten merkitsevän oudon ja vihamielisen järjestelmän tuloa". (Lauristin ja Vihalemm 1990, 2-3).

Virolaisen katsannon mukaan neuvostomiehitys vuonna 1940 siis tuhosi kehittyneen ja vireän kansalaisyhteiskunnan sekä toi tilalle valtiollis-byrokraattisen hallinnon. Tosin Lauristinin ja Vihalemmi mukaan kansalaisyhteiskunnan rappeutuminen oli alkanut jo Konstantin Pätsin autoritaarisella valtakaudella 1930-luvulla, ja tämä osaltaan helpotti uudenlaisen autoritaarisen vallan pystyttämistä vuonna 1940. Vasta vuosina 1987-88 glasnostin aikakaudella kansalaisyhteiskunta alkoi voimakkaasti elpyä.

Kautta linjan tekstit operoivat virolais-kansalaisyhteiskunnallisen ja neuvostoliittolais-valtiollisen vastakohtaisuudella. Jälkimmäistä luonnehditaan "byrokraattiseksi sentralismiksi" ja Marxin sanoin "byrokraatin henki on salaisuus". Päätöksiä tekee huippujohtajien suppea piiri ilman että kansalaiset tai julkinen sana voisivat osallistua keskusteluun. Poliittikkaan ja talouselämään osallistuminen on pelkästään ammattimaista, se kuuluu ihmisille joiden työtä se on. Tässä yhteiskunnassa kuluttaja on passiivinen vastaanottaja sille mitä byrokraatin johtama tuotanto suvaitsee antaa. Ja analogisesti tälle joukkotiedotuksen lähettäjää yksisuuntaisesti kasvattaa ja valistaa yleisöjä. "Ennen julkinen sana oli lähes valtiollista kaanonia. Kaikki mitä lehdissä ilmestyi tai mitä television ohjelmissa sanottiin, kuulosti lähinnä ohjenuoralta, riippumatta siitä oliko esiintyjä virkamies vai kirjailija vai työläinen" (Lauristin, Vihalemm & Ruutsoo 1989, 144). Neuvostosysteemin valtiolliseen luonteeseen kuuluu tekijöiden mukaan kansan käsittäminen homogeeniseksi massaksi, jossa ei ole erilaisia intressejä, ai-

toa moniäänisyyttä.

Tiivistäen:

Byrokraattinen virkатыönä politikointi, salaisuusperiaate, yksiäänisyys, homogenisointi, ylhäältä alaspäin organisoiminen, ideologinen kasvatus ja kansasta alkavan keskustelun puute ovat neuvostovaltaa kuvaavia valtiollisia tunnusmerkkejä.

Kaiken tämän vastakohta on tarttolaisten mukaan siten virolainen kansalaisyhteiskunta. Sitä luonnehtii vapaaehtoinen alhaalta päin ja omista intresseistä käsin rakentuva yhteenliittyminen, sen olemus on moniäänisyydessä ja monien subjektiivisten intressien artikuloitumisessa julkisuuteen, sitä luonnehtii julkisuusperiaate ja sille on ominaista, että viestinnän aloittajana on myös kansa.

Peter Vihalemmin haastattelu: glasnostin kehitys Virossa

K: Marju Lauristin on todennut, että glasnostia vastaa teoreettisella tasolla "julkisuuden" käsite habermaslaisessa mielessä. Peeter Vihalemm, miten virolainen glasnost tai julkisuus on kehittynyt?

V: – Viittaaan Marju Lauristinin kolmijakoon, hän jakaa julkisuuden kehityksen kolmeen vaiheeseen. Ensimmäinen oli informaation ja objektiivisuuden lisääntymisen vaihe, joksi glasnost on paljolti ymmärretty Venäjällä. Toisessa vaiheessa alkaa dialogi, kun yleisö tulee mukaan. Kolmas vaihe alkaa, kun uusille yhdistyksille, ryhmille, uusille yhteiskunnallisille voimille tulee mahdolliseksi perustaa omat kanavat, omat julkaisut, omat läheiset jne.

Otettakoon tähän hieman tarkennusta kirjallisesta lähteestä. Lauristin (1987, 6-7) toteaa, että julkisuuden kehityksen ensimmäistä vaihetta voi luonnehtia "lähettäjän glasnostiksi", sillä se merkitsi muutoksia pelkästään lähettäjäpäässä. Tässä vaiheessa salaisuuden verhoa aletaan raottaa, juttuja aletaan toimittaa kriittisesti, kansaa informoidaan entistä paremmin. Johdon päätöksistä tiedotetaan ja kirjoitetaan myös aroista aiheista.

Toista vaihetta luonnehtii dialogisuus. Viestintä ei enää ole yksisuuntaista, vaan viestinnän aloittajana voin nyt olla kansa (esim. kirjetulva toimituksiin, päätäville viranomaisille). Näin yhteiskunnan jäsenille annetaan parempi mahdollisuus osallistua yhteisten asioiden käsitteilyyn julkisuudessa. Tässä vaiheessa alkaa jo valtakoneistojen demokratisoituminen, uusia sosiaalisia subjekteja alkaa muodostua ja valtiollisen homogeenisuuden alla latenteiksi ja kehittymättömiksi jääneet kansalaisyhteiskunnalliset intressiryhmittymän alkavat muotoutua.

Kolmannessa vaiheessa Virossa siirrytään tilanteeseen, jossa intressiryhmittymät ovat muodostuneet ja perustavat itse omia lehtiään äänenkannattajikseen. Monet kansalaisyhteiskunnalliset liittoutumat ovat olemassa vain lehtien ympärille kerääntyneenä aktiivisena kirjoittajajoukkona ja yleisönä, kyse on aateveljeydestä.

Mikä on ollut julkisuuden kehityksen aikataulu?

– Vuosi 1987, fosforiittitaistelun vuosi, oli aivan ratkaiseva. Se merkitsi nopeaa julkisuuden mullistusta. Voidaan suurinpiirtein sanoa, että vuosi 1987 oli glasnostin ensimmäinen vuosi, vuoden 1988 alussa alkoi dialoginen toinen vaihe ja saman vuoden lopulla sekä 1989 tultiin kolmanteen vaiheeseen, jossa perustettiin uusia julkaisuja.

Lauristin, Vihalemm ja Ruutsoo (1989, 138-141) kirjoittavat taistelusta pahasti saastuttavaa ja luontoa kuormittavaa fosforiittikaivosta vastaan. Ensiksi Viron lehdet alkoivat kirjoittaa kriittisesti fosforiittiongelmasta, asiasta josta ennen vaiettiin. Varsin nopeasti glasnost muuttui kaksisuuntaiseksi: monien ihmisten allekirjoitettamia kannanottoja ja kirjoitettuja alkoi tulla virtanaan radioon ja lehdistöön. Pian Tarton yliopistossa ja Maatalousakatemiassa järjestettiin kansankokouksia, joihin kutsuttiin asiantuntijoita. Näissä kokouksissa virkavalta suoranaisesti jäi kiinni valheista. Fosforiittita alkanut julkinen keskustelu laajeni nopeasti kaikille yhteiskuntaelämän aloille. Syksyyn 1988 mennessä oli vihdoin päädytty siihen, että yhdistyksiä perustaneet ihmiset alkoivat julkaista omia lehtiään: oli tultu glasnostin kolmanteen vaiheeseen. Kesällä 1989 näitä omia lehtiä oli jo parisataa

Jos Viro on nyt tuossa julkisuuden kehityksen kolmannessa vaiheessa, niin ollaanko täällä kaikkein pisimmällä glasnostin kehityksessä?

– En tiedä tarkkaan, mutta toisissa Baltian maissa ollaan myöskin tässä kolmannessa vaiheessa. Kansanrintaman lehtiä on Latviassa ja Liettuassa hyvin paljon ja monet niistä ovat suurileikkisiä. Latviassa ja Liettuassa ero virallisen ja uuden epävirallisen lehdistön välillä on ollut suurempi, ja siksi siellä kansanrintamat ovat alusta alkaen perustaneet omia lehtiä. Virossa ero ei ole ollut niin suuri, täällä on voinut tehdä paljon virallisenkin lehdistön kautta. Venäjällä sen sijaan ei ole ollut samanlaisia mahdollisuuksia perustaa epävirallisia lehtiä, siellä on vain pienileikkisiä kopioituja lehtisiä. Poikkeuksen tekee ehkä Grigoriantsin julkaisema poliittinen lehti Moskovassa.

Olet puhunut vaihtoehdoisen julkisuuden tulemisesta nimenomaan lehdistön kautta. Eikö radiolla ja televisiolla ole ollut osuutta tässä kehityksessä?

– Aluksi vaihtoehtoinen julkisuus ei ollut mahdollis-



Kuva: Kaarina Melakoski

Peter Vihalemm on tarttolainen tiedotustutkija, alkuaan sosiologi. Nykyisin hän johtaa Tarton journalistiikan laitosta.

ta radion ja television kautta, mutta kyllä näissäkin väli-neissä dialogisuus on kehittynyt sitemmin kovasti. Vuonna 1988 alkoivat suorat lähetykset radiossa ja TV:ssä, ja nimenomaan niiden välityksellä koko kansa tuli mukaan uudistusprosessiin.

Entä mikä merkitys on ollut ulkomaisilla radio- ja tv-kanavilla, joita voi seurata Virossa?

– No Suomen televisiota voi seurata suurin piirtein 100 kilometriä rannikosta sisämaahan päin, Tartossa se ei näy. Suomen television merkitys on ollut koko ajan suuri. Se on ollut eräs ikkuna maailmaan. Ei ainoastaan uutiset ole olleet tärkeitä, vaan yleensäkin toinen näkökulma maailmaan. Tästä tuli paljon raitista ilmaa Viroon koko 1970 ja 1980-lukujen ajan. Nyt minusta tuntuu, että Suomen television merkitys on vähentynyt.

– Radion puolella on voinut kuunnella BBC:tä, Amerikan ääntä ja Vapaata Eurooppaa. Näiden vironkielisiä lähetyksiä on kuunnellut n. 10 prosenttia väestöstä säännöllisesti. Näillä kanavilla on järjestetty pa-

neelikeskusteluja päivänkohtaisista tapahtumista, yksi puhuu Münchenistä, toinen Tartosta ja kolmas Helsingistä. Mutta tässä ei enää ole mitään erikoista verrattuna Viron omaan radioon ja televisioon. Näidenkin kanavien merkitys on vähentynyt sitä mukaa kuin Viron omat tiedotusvälineet ovat laajentaneet aiheitaan ja käsittelytapojaan.

– Todettakoon vielä, että ulkomaisten lehtien merkitys muutosprosessissa ei ole ollut mainittava. Vieläkään ulkomaisia sanomalehtiä ei ole myynissä kuin Tallinnassa ja sielläkin epäsäännöllisesti. Aikakauslehtiä ei vielä ole ulkomailta tuotu myyntiin.

Sananvapaus

Onko mitään uutta sananvapautta ja lehdistöä koskevaa lainsäädäntöä kehitteillä?

– Neuvostoliitossa valmistui viime vuoden marraskuussa ehdotus lehdistölaiksi ja se oli sisällöltään todel-

la hyvä, Venäjälle erittäin hyvä. Mutta sitten lakiehdotuksen käsittely lakkasi. Ehdotus vain katosi johonkin Moskovassa, eikä siitä ole kuulunut mitään sen koommin. Virossa valmistellaan joka tapauksessa omaa lainsäädäntöä.

Näihin lakeihin liittyen, haluatteko radion ja television jäävän valtiollisiksi välineiksi Suomen ja Ruotsin mallin mukaisesti?

– Kyllä minusta tuntuu, että tämä olisi normaali tapaa. Voidaan kyllä ajatella kaupallista, mainosteleviä yleisradion kylkiäiseksi.

Sananvapauteen ja salailun politiikkaan liittyy myös sensurointi. Miten sensuurin on käynyt Virossa?

– Esimerkiksi tarttolaisessa Edasi-lehdessä oli sensori, mutta hän tuli vanhaksi ja jäi eläkkeelle. Uutta sensoria ei ole tullut tilalle. Vanhan sensuurijärjestelmän romahdettua ei mitään uutta säätelyjärjestelmää ole syntynyt. Tilanne on täysin avoin.

Vapaudutte vanhasta puoluevallasta, joka on sitonut lehdistön kädet. Mutta oletteko varautuneet siihen, että kaupallisuus tuhoaa sanan vapautta kuten länsimaissa näyttää tapahtuneen?

– Se vaara on kyllä olemassa. Mutta kyllä kuluu aika paljon aikaa ennen kuin tämä uhka käy vakavasti otettavaksi. Siihen ei ole vielä taloudellisia mahdollisuuksia, kirjapainojen ja paperin puute rajoittaa kaupallisuutta vielä monen vuoden ajan.

– Yleensä ottaen joukkotiedotusvälineiden kirjo on Virossa vielä kovin vajavainen. Tarvitaan paljon erilaisia lehtiä eri tasoilla. On puute massatason aikakauslehdistä, ei ole perhelehteä, ei ole politiikkalehteä, ei ole värikuvallista viikkolehteä. Eikä kaiken tarvitse olla vakavaa, kyllä kevyttä ja viihteellistäkin tarvitaan. Mutta minusta tuntuu, että kansa itse haluaa vähän laadukkaampaa lehdistöä, täysin kaupalliset julkaisut eivät saane suurta levikkiä. En tiedä, mutta luotan kansaan.

Teillä on suuria sanomalehtiä kuten Edasi, Rahva Hääl ja Päevaleht. Ne eivät enää ole kommunistisen puolueen lehtiä, mutta niiden omistus on epäselvä. Miten turvataan se, ettei jokin uusista puolueista valtaa lehtiä äänenkannattajikseen?

– Se on vaikea kysymys. Edasi esimerkiksi ratkaisee sen siten, että toimitus on puolueeton, samoin toiminee Päevaleht. Edasin toimituksessa oli jo paljon kansanrintamalaisia, mutta nyt hekin ovat ottaneet vähän etäisyyttä kansanrintamaan. Koko lehden linja on nyt kauempana kansanrintamasta, kaikki toimittajat ovat eronneet puolueista.

Edasin päätoimittaja Mart Kadastik on kertonut, että kansanrintamalta alkoi tulla samanlaisia puhelujakin edelliseltä julkaisijalta eli kommunistiselta puolue-

elta aikoinaan. Kansanrintama halusi myös sanella, mitä pitäisi julkaista ja mitä ei. Siksi eroaminen kansanrintamastakin kävi tarpeelliseksi.

Taloudelliset näkymät

Minkälaisia käytännöllisiä ongelmia virolaisilla tiedotusvälineillä on?

– Eräs ongelma on paperipula. Yleensä lehdet saavat paperinsa joko puolueen kustantamon ja tai Periodika-kustantamon välityksellä. Kaikkien lehtien on oltava jomman kumman alaisia, jotta paperia saataisiin. Nykyisellään paperia saadaan niin vähän, että suurilevikkistenkin lehtien sivumäärä jää hyvin pieneksi. Samoin levikkiä ei voida lisätä, vaikka tilaajia kyllä olisi.

Miten yhteistoiminta ulkomaalaisten yritysten kanssa etenee, ovatko ulkomaiset pääomat tervetulleita?

– Ulkomainen pääoma on yleensä ottaen kyllä meille tervetullutta. Luulen, että puhtaasti ulkomaisessa omistuksessa olevia viestintäyrityksiä tulee olemaan vähän. Sen sijaan yhteisyritykset ovat mielestäni hyvinkin tarpeellisia. Ja minä luulen että se pääoma voisi kuitenkin olla hieman toisenlaista kuin Springerin edustama. Esimerkiksi Ruotsin A-pressen tuntuisi sopivalta yhteistyökumppanilta. Kovin paljon ei ulkomaisia pääomia vielä ole tietääkseni tullut Viroom.

Edasi-lehden suhteen on puhuttu, että lukijat voivat tulla sen omistajiksi. Onko tällainen yleistymässä?

– Tiedotusvälineiden siirtyminen osuuskunnalliseen omistukseen lienee vasta kaukaisemman tulevaisuuden asia. Edasi on tosiaan ensimmäinen joka tämän kehityksen aloittaa, mutta heidän eivät tiedä miten asia käytännössä järjestyy.

Erkki Karvonen

Kaarina Melakoski

Pentti Raittila

Kirjallisuus

Lauristin, Marju. Joukkoviestimet ja glasnost. Tiedotustutkimus 4/1987, ss. 4-10.

Lauristin, Marju & Viha Lemm, Peeter & Ruutsoo, Rein. Viron vapauden tuulet. Jyväskylä 1989.

Lauristin, Marju & Viha Lemm, Peeter. Way of life and mass media use in present day Estonia. Esitelmäpaperi Malmö, Lund, Göteborg ja Tukholma 15.-24.1.1990.